

## תבונה היא אושר / שלום צדיק

### על חשיבותה של פילוסופיה ימי הביניים

רבים סוברים כי אין כל חשיבות ורלוונטיות בלימוד פילוסופיה ימי הביניים. ככלל, פילוסופיה ימי הביניים מרבה לספוג ביקורות מכל הכיוונים: בזרם הדתי-שמרני רואים בלימודי הפילוסופיה ככלל, לימוד מסוכן אשר עלול להוביל לכדי כפירה. בזרמים הפילוסופיים העכשוויים רואים בפילוסופיה ימי הביניים פילוסופיה ישנה וארכאית שאבד עליה הכלח, נטולת כל משמעות לאדם החי בימינו אנו.

תפישות אלו לא פסחו על העולם היהודי. הפילוסופיה היהודית של ימי הביניים מבוססת על הפילוסופיה הכללית של ימי הביניים. הרמב"ם, לדוגמא, כותב במורה נבוכים שהוא כותב את הספר ל"מי שעסק בפילוסופיה, ויודע מדעיים אמיתיים"<sup>1</sup>. על כן רבים רואים גם בפילוסופיה היהודית של ימי הביניים, פילוסופיה ארכאית שאינה רלוונטית לאדם המאמין. ניתן לחלק את חשיבות לימוד הפילוסופיה היהודית של ימי הביניים לשני כיוונים שונים: מדוע חשוב ללמוד פילוסופיה בכלל, ומדוע חשוב ללמוד פילוסופיה יהודית של ימי הביניים בפרט.

תחילה נעסוק בבירור היסודי וקריטי: מדוע בכלל חשוב ללמוד פילוסופיה? ובתוך לימודי הפילוסופיה, מדוע חשוב ללמוד את הפילוסופיה של ימיה"ב?

### מדוע חשוב ללמוד פילוסופיה?

החשיבות ללימוד פילוסופיה נובעת מתוך נקודת ההנחה - אותה גם הניחו רס"ג והרמב"ם - שהקב"ה נתן לנו שתי דרכים בכדי שנוכל להבין אותו: התורה

<sup>1</sup> פתיחת הרמב"ם למורה נבוכים (בתרגום פרופ' מיכאל שוורץ).

והטבע. אי לכך, בכדי שנוכל להבין אותו, עלינו להבין את הדרך האחת בהתאם לדרך השנייה. מאחר שניתן לפרש את התורה באין-ספור דרכים פרשניות, ישנו צורך במבחן הביקורת. על כן, מה שמצביע לנו על דרך הבנת התורה, היא דרך הבנת האמת המדעית. לא אמורה להיות סתירה בין אמיתות העולם לבין אמיתות התורה. כך למעשה הניחו רס"ג, הרמב"ם ועוד רבים וחשובים.

### מדוע ישנה חשיבות לפילוסופית ימי הביניים?

אם כך, לכאורה, ישנה עדיפות ללימוד פילוסופיה מודרנית מאחר והיא הפילוסופיה העדכנית ביותר. דא עקא, נראה כי איננה בהכרח עדכנית יותר. אסביר את כוונתי: הפילוסופיה המודרנית, מאז דקארט ואילך - ובמיוחד בתקופה הפוסט-מודרנית - עוסקת בעיקר בשאלה האפיסטמולוגית, שהיא השאלה של תורת ההכרה. פירוש הדבר הוא שהשאלה המרכזית בה דנים הפילוסופים המודרניים, ועל בסיסה הם גם דנים בשאר השאלות, היא השאלה: "איך בעצם אפשר לדעת שהחושים לא משקרים לנו?", או במילים יותר פשוטות - "איך אני יכול לדעת שיש כאן שולחן, שיש כאן מחשב...". וכן על זו הדרך. בשל העיסוק המרובה בשאלת האפיסטמולוגיה, הרבה שאלות חשובות אחרות נזנחות.

לפיכך, אם אנו איננו מסכימים כלל עם נקודת הנחה זאת - שהשאלה האפיסטמולוגית היא השאלה החשובה ביותר, נראה שאין יותר מדי מה לחפש בתולדות הפילוסופיה מדקארט ואילך. כמובן שישנם יוצאים מן הכלל, כדוגמת שפינוזה ואחרים, אבל רוב חידושי הפילוסופיה המודרנית שייכים לשאלות האפיסטמולוגיה. צריך לצאת מנקודת הנחה שיש דברים שהם אכן קיימים. ההנחה שהחושים צודקים היא הנחה בסיסית ביותר. אם יוצאים מנקודת הנחה יותר אריסטוטלית, שהחושים כשלעצמם אינם משקרים, אזי עיקר העניין הפילוסופי נמצא בפילוסופיה הקלאסית, ובמיוחד בפילוסופיה של ימי הביניים.

חשוב לציין שגם בפילוסופיה הקלאסית ובפילוסופיה ימי הביניים עסקו בשאלת האפיסטמולוגיה<sup>2</sup>. בסופו של דבר, שאלות רבות חוזרות על עצמן. הן בתקופה המודרנית והן בימי הביניים נשאלו אותן השאלות, רק האחוזים השתנו. אמנם עיקר העיסוק בימי הביניים היה בהגדרת הא-ל, ובתקופה המודרנית עיקר העיסוק הוא סביב האפיסטמולוגיה, אך אין זה אומר שבימי הביניים לא עסקו כלל באפיסטמולוגיה, או שבתקופה המודרנית לא עוסקים כלל בא-ל. עם כל זה, ישנם מספר נושאים אשר שמרו על רמת עניין רציפה, עם אחוזי עיסוק זהים לאורך כל התקופות- כך למשל שאלת הבחירה של האדם.

כעת אנו חוזרים לשאלה המהותית ביותר – שאלת תפקידה של הפילוסופיה. לפי דעתי, מרוב ההתמקדות בשאלה האפיסטמולוגית, בתורת ההכרה, האדם איבד את התביעה לדעת את מה שנמצא מחוצה לו. באין תביעה לדעת מה שמחוץ לאדם – במקום לעסוק בנשגב - האדם מכלה את כל כוחותיו בהבנת 'התבחבשויותיו' הפנימיות (שזו הבעיה העיקרית של פילוסופיה האקזיסטנציאליזם, בה עוד נדון בהמשך המאמר). מעבר לכל האמור לעיל, אם מתעניינים בפילוסופיה דתית, ללא כל ספק הפילוסופיה של ימי הביניים היא תקופת השיא של הפילוסופיה הדתית.

## חשיבות לימוד הפילוסופיה היהודית של ימיה"ב

ישנה השתלשלות כרונולוגית ברורה. כל שיטת מחשבה מתבססת על ההגות שקדמה לה (אך כמובן שלא בהכרח מאמצת אותה). כך גם המחשבה היהודית של ימינו אנו, הרי שהיא מבוססת על ההגות שקדמה לה - הפילוסופיה היהודית של ימי הביניים. על כן, בכדי שנוכל להבין בצורה טובה את שורשי השיטות המחשבתיות בהן אנו חיים, עלינו להכיר את שיטות המחשבה הראשוניות שקדמו להן.

מעבר לחשיבות הכרונולוגית, הפילוסופיה היהודית חשובה בשל היותה הגות המחברת בין הפילוסופיה לבין היהדות. חיבור זה מפרה את המחשבה היהודית,

<sup>2</sup> כמו פרמנידס וזנון לדוגמא.

בעיקר מצד יתרונות המתודה והחשיבה הפילוסופית. שימוש במתודה הפילוסופית יכול להעשיר את החיים היהודיים, במיוחד בשל העובדה שהוא נותן כלים מעשיים לחיים בכלל, ולחיים היהודיים בפרט.

בנוסף לכך, ישנה חשיבות נוספת בעצם החיבור בין הפילוסופיה ליהדות, חיבור המראה כיצד הפילוסופיה מיושבת עם היהדות. כעיקרון, לא אמורות להיות סתירות בין אמיתות העולם לבין אמיתות התורה, והפילוסופיה היהודית היא זו שבאה ליישב סתירות מדומות. הרמב"ם, למשל, מסביר כיצד ניתן לעכל את אריסטו מבחינה דתית, ולמעשה הוא לא רק מסביר את החיבור ביניהם, אלא אף נותן לזה הסמכה. בכלל, הפילוסופיה היהודית עוסקת בשאלות שבהכרח לא התעסקו בהם בפילוסופיה הקלאסית, למשל שאלת בחירת עם ישראל וכיצד היא מסתדרת מהבחינה הפילוסופית. אפלטון בוודאי לא עסק בזה- הוא לא ידע מה זה עם ישראל, והיו לו בעיות משל עצמו עם הומרוס. כן הדבר לגבי דקארט, אמנם הוא עסק בנושאים דתיים, אך הוא עסק בהם כנוצרי. לעומת זאת, הפילוסופים היהודים עסקו בנושאים אלו כיהודים, ולכן לנו כיהודים דתיים יש בכך ערך מוסף. כמובן, שמעבר לכל זה, היו בפילוסופיה היהודית חידושים פילוסופיים מעניינים כשלעצמם.

## ההתנגדות לפילוסופיה הדתית

עולם הפילוסופיה הדתית ספג ביקורות רבות, מבית ומחוץ. לא הכל אהבו לראות את החיבור הזה שבין הדת לפילוסופיה. חשוב לציין שאנו מדברים על הפילוסופיה הדתית בכללה ולא רק על הפילוסופיה היהודית- הפילוסופיה היהודית היא רק חלק מכלל הגות הפילוסופיה הדתית. מן הצד החילוני, ישנה נטייה לראות בעין רעה וחושדת את הפילוסופיה הדתית. הסיבה העיקרית לחשדנות הזו היא התפישה הרווחת שהמונח 'פילוסופיה דתית' הוא אוקסימורון. זאת אומרת, יש פילוסופיה ויש דת, ואלו הם שני דברים נפרדים וסותרים. לשיטתם, הפילוסופיה לא יכולה להיות דתית, או שאתה דתי או שאתה פילוסוף. אם וכאשר יצא איזשהו יצור כלאיים שכזה, הוא בהכרח לא באמת פילוסוף, או שהוא לא באמת אדם דתי. מן הצד הדתי, הזרמים השמרניים חשדו בכלי הניתוח והמתודה, שבאו מעולם חוץ-דתי, וראו באלו איום על האוטוריטה

הדתית. נוסף על כך, בעולם היהודי של ימי הביניים, היה זרם המקובלים אשר התנגד בתוקף לחיבור שבין הפילוסופיה ליהדות מהסיבות שנפרט בהמשך.

### הערה כללית לפילוסופיה דתית

מהבחינה הפילוסופית, ההבדל בין הוגים מדתות שונות הוא לא גדול. מהבחינה הפרקטית ישנם הבדלים רבים, כאשר עיקר ההבדלים הוא בשית, בגבולות האמירות האפשריות, מה מותר להגיד ומה אסור להגיד בכל דת, אבל מהבחינה המטפיזית ההבדלים אינם תהומיים. יתרה מזאת, פעמים רבות ישנה התאמה הגותית בין אנשים מדתות שונות (לצורך העניין נשאר עם ההוגים היהודים והמוסלמים, אצל ההוגים הנוצרים הסיפור יותר מסובך). מבחינה הגותית, הרמב"ם ראה את עצמו במחנה של אלפאראבי, יותר מאשר במחנה של רס"ג. במידה רבה, הרמב"ם ראה בעצמו תלמיד של אלפאראבי המוסלמי ואפילו של אריסטו, עובד האלילים.

כל זאת בהקשר ההגותי ולא בהקשר הדתי. בהקשר הדתי, הרמב"ם חשב שהיהדות עדיפה על פני דתות אחרות. אמנם לא כל היהודים הם פילוסופים, אבל לדעת הרמב"ם, הדת היהודית היא הדת שהכי קל להיות בה פילוסוף. אריסטו היה צריך להשתחרר מכל הסיפורים של האלים כדי להבין שיש רק א-ל אחד, והיהודי - למרות שיש לו עוד תהליך פילוסופי ארוך לעבור - רק צריך להבין את הפסוק "שמע ישראל ה' א-להינו ה' אחד". הדבר נכון לגבי אריסטו, ובמידה רבה גם לגבי המוסלמים, אשר יצטרכו לעבור תהליך ארוך<sup>3</sup> יותר בדרכם אל האמת הפילוסופית.

### התנגדות המקובלים לפילוסופיה היהודית

במובנים רבים הקבלה והפילוסופיה זהות - שתיהן טוענות שהן הסוד; שתיהן מתנגדות לגישה השמרנית שקוראת את התורה כפשוטה<sup>4</sup>; שתיהן עוסקות

<sup>3</sup> בעיקר בכל הנוגע לשכר ועונש גשמי לאחר המוות.

<sup>4</sup> אם קוראים פירוש פילוסופי רדיקלי או פירוש קבלי להנ"ך, קשה מאוד לדעת מי יותר קרוב לפשט, עד כמה ששניהם רחוקים ממנו...

באותם נושאים שאנשים שמרנים העדיפו שלא לעסוק בהם: הא-ל, מהות הנשמה, מהות העולם ושאר נושאים טעונים, שהיו במידה רבה מסוכנים. לא בכדי ישנן הגבלות גיל ללימודי הקבלה, וכן הגבלות גיל ללימודי הפילוסופיה. הזרם השמרני העדיף שרק אדם שכבר הגיע למעמד יציב בחייו (גיל 40, נשוי וכו') יעסוק בנושאים הללו, בעיקר מאחר וגם אם הוא יגלה את הכפירות הכי גדולות, הוא לא יעשה עם זה יותר מדי דברים פרקטיים.

מכאן גם המקור למתח שבין הקבלה לפילוסופיה. אמנם שתיהן עוסקות באותם הנושאים, אבל התשובות שלהן שונות בתכלית. המתודה הפילוסופית היא מתודה רציונאלית, ואילו המתודה הקבלית היא אמנם מתודה לוגית, אבל היסוד של הלוגיקה שלה אינו יסוד ריאליסטי-רציונלי אלא יסוד שבא ממקור התגלות, תהיה ההתגלות אשר תהיה – בין אם התגלות ישנה שהתגלגלה אלינו דרך מסורת סוד, ובין אם התגלות חדשה שנתגלתה למקובל.

בסופו של דבר, הן הקבלה והן הפילוסופיה בונות תפיסת עולם כוללנית ומבוססת, המנסה לענות על שאלות יסוד קיומיות, אך כל אחת עונה עליהן בצורה אחרת לגמרי- הבסיס המתודי שונה מאוד. אני אישית נוטה לצד של הפילוסופים. לדעתי, עיקר הביקורת צריכה להיות האם הדבר נכון במציאות, ולא רק האם קיבלתי אותו במסורת. כל מסורת קשורה בהתגלות, אך המדד לבדיקת ההתגלות צריך להיות עמידה במבחן הביקורת הרציונלית- האם הדבר נכון במציאות.

### התנגדות התפיסה החילונית

ביסוד ההתנגדות לפילוסופיה הדתית של ימי הביניים עומדת תפיסת עולם מעוותת, תפיסת עולם שנולדה מתוך שותפות חולה בין השיח החילוני לשיח הדתי-שמרני. מן העבר האחד נמצאת הפילוסופיה החילונית שכמובן נוח לה להגיד שהדת היא פרימיטיבית, וכמוה הפילוסופיה שלה פרימיטיבית. ומן העבר השני עומד לו הרובד השמרני של הדת, אשר נוח לו להגיד שהדת איננה פילוסופיה. צירוף של שני כוחות אלו מנסה – ולפעמים אף מצליח - ליצור נתק בין הפילוסופיה לבין הדת. ברוב האקדמיות בעולם, כאשר לומדים את תולדות

הפילוסופיה, קופצים מפלוטינוס, בן המאה ה-3 לספירה, עד לדקארט, בן המאה ה-17. מבלי למצמץ הם מדלגים על ה-1400 שנים שבאמצע. כל זאת תוצאה של משוואה חילונית מאוד פשוטה: ימי הביניים = דת<sup>5</sup>, דת = עולם מחשבתי חשוך<sup>6</sup>.

על פניו, ניתן לצדד בגישה זו ולומר שבעצם ההגדרה, הפילוסופיה והדת הן שתי מתודות שונות בתכלית. לשיטתם, המתודה של הדת היא לראות אך ורק את מה שכתוב בכתבי קודש, בעוד שהמתודה הפילוסופית היא להסתכל על מה ש"כתוב" בטבע. על כן, אם אתה מחויב לכתבי קודש, אתה לא יכול להיות ישר, מכיוון שאתה לא שופט את הטבע והמציאות.

כל הטענות הללו אינן עומדות במבחן הביקורת. די לבחון את הדברים בבחינה היסטורית פשוטה, ולראות שטיעונים אלו אינם נכונים. בדת היהודית ניתן למנות את הרמב"ם, ובדתות האחרות את אלפאראבי ובמידה מסוימת גם את תומס אקווינוס, אנשים שכל התמודדותם הייתה לנסות להבין את הטבע כמות שהוא כדי להבין את כתבי הקודש כמות שהם, ולנסות ולהבין את כתבי הקודש כמות שהם כדי להבין ולפרש את הטבע כמות שהוא, ואלו היו אנשים ישרים מאוד. חשוב להבין שבעת המודרנית האנשים השוללים את הפילוסופיה הדתית באים מתוך התפיסה של "דת שווה בורות", וכמובן שהם קונים את הסיפור התעמולתי שאין חידושים פילוסופים אצל אנשים דתיים, סיפור שעובדתית איננו נכון.<sup>7</sup>

אם לומדים את הפילוסופיה של ימי הביניים, רואים שיש שם קולות שונים וגישות שונות, ומבחינות רבות, מדובר בגישות שהולידו את המודרנה. כפי

<sup>5</sup> בניגוד לעת העתיקה ובניגוד לעת החדשה, השליטה בימי הביניים הייתה שליטה דתית, ועל כן אין מה להתווכח. ניתן להתווכח עד כמה האנשים הפשוטים היו דתיים, אבל בסיס החברה היה הדת. אף בחברה היהודית שהייתה חברת מיעוט, השליטה הייתה במידה רבה בידי אנשים דתיים (לא בהכרח אנשי דת, אך בהכרח אנשים דתיים).

<sup>6</sup> משוואה זו היא חלק מתעמולה חילונית רחבת היקף, המתארת את ימי הביניים כתקופה אפלה. נוח לה לחילוניות לתאר את האנשים איתם היא מתווכחת היום - על מה שצריך לעשות היום - כאנשים חשוכים, שמקורם בימי הביניים האפלים.

<sup>7</sup> לדוגמה, הביקורת של אנשים כמו אוקהם ורבי חסדאי קרשקש על המדע האריסטוטלי.

שכבר ציינו במאמר, גם בעולם המחשבה ישנה התפתחות כרונולוגית- גישת המודרנה נולדה מתוך מחשבת סוף ימי הביניים, שהיא עצמה תולדה והתפתחות של תחילת ימי הביניים. יש כאן התפתחות שפעמים רבות מפספסים אותה, פשוט בגלל שמדלגים עליה. הכל נובע משיטה שהיא ביסודה שיטה חילונית, שמגובה באגף השמרני-דתי. שיטה זו לא רוצה לראות חיבור בין הדת לבין הפילוסופיה, חיבור שלדעתי הוא חיבור בלתי נמנע. לדת יש הרבה דברים טובים להגיד לעולם וכן לפילוסופיה, ומבחינות רבות הן יכולות להפרות האחת את השנייה.

### התנגדות הזרם הדתי - שמרני

כפי שכבר ציינו, הפלג הדתי-שמרני תמך אף הוא בהפרדת הפילוסופיה מהדת. האנשים השמרנים מעוניינים להמשיך ולדבוק בשיטתם ובתפיסת עולמם והי מה, אך על פי רוב, תפיסת העולם שהם מעוניינים לדבוק בה לא מסתדרת עם הפילוסופיה, ומכאן גם נובע מקור התנגדותם לחיבור שבין הדת לפילוסופיה. עובדתית-היסטורית, לא ניתן לומר שתפיסת העולם הדתית היא בהכרח תפיסת עולם ששוללת את הפילוסופיה; יהיה זה קשה מאוד להוציא מהקאנון הדתי<sup>8</sup> את כל אלו שראו בעצמם תלמידי אריסטו או אפלטון.

פעמים רבות קורה שישנה תסיסה דתית למשך תקופה מסוימת, ולאחר כך וכך שנים הדבר שוקע. כך למשל קרה אצל הגר"א והחסידים, שם לאחר כמה מאות שנים המחלוקת שקעה, וכיום כולם מכירים בכך שכולם היו אנשים גדולים. למעשה, אותו הדבר קורה עם הפילוסופיה, ויהיה זה קשה לדמיין מישהו בימינו אנו, שיאמר הרמב"ם היה כופר. כך גם לגבי המאירי, הרלב"ג, הרד"ק ועוד רבים וטובים.

מאז ומעולם, חשו הזרמים הדתיים-שמרניים מאוימים על ידי הפילוסופיה; האיום הגדול של הפילוסופיה הוא שבסך הכולל היא לוקחת בחשבון דברים

<sup>8</sup> ונכון הדבר לכל קאנון דתי, הן יהודי והן נוצרי. המוסלמים, בגלל כל מיני תהליכים היסטוריים עדכניים, עוד יוכלו להסתדר ללא תלמידי אריסטו שלהם, ואף ללא תלמידי סוקרטס ואפלטון.



שהם חיצוניים למסורת הדתית עצמה. אנשים רבים רואים בכך בעיה, אך לפי דעתי הם פשוט טועים, וניתן יהיה גם להוכיח שהם טועים. ניקח כדוגמא את לימודי החסידות. מה שקורה בלימודי החסידות הוא שמציעים לך המון שיטות: שיטת התניא, שיטת רבי נחמן, שיטת האיז'ביצא ועוד הרבה הרבה שיטות. כל אחד מבצעי השיטות הללו פשוט מספר לך מה הוא חושב, מבלי להביא נימוקים. בסה"כ הוא מבקש ממך שתסמוך עליו - מבלי שיצטרך להוכיח את דבריו. מילא, אם כולם היו אומרים את אותו הדבר, היה מקום להגיד שיש איזושהי תפישת עולם חסידית, ואתה יכול או לקבל אותה או לדחות אותה, אבל לא כך הם פני הדברים. הם מביאים תפישות עולם שונות לגמרי, וכל זאת מבלי להביא נימוקים מדוע הן שונות. כל זאת, כאמור, לא נותן לקורא אפשרות לבקר אותם, שכן אין לך כל הסבר ונימוק לשוני שבין השיטות, ואף לא ניסיון של כל שיטה להוכיח את עצמה. אם מדובר באדם שאין לו דרך מסודרת, אדם תמים וטוב שבסה"כ הולך בתמימות אחרי רבו, כל זה מצוין בשבילנו. אפשר להיות תמים, ולפי רבי נחמן זה אפילו עדיף, אך בסופו של דבר, ישנן גישות רבות ושונות לחיים, ואם אין לך רוח נבואה שתגיד לך מהי הדרך הנכונה, אתה צריך להכריע בעצמך.

ישנן שלוש דרכי הכרעה באמצעותם ניתן להכריע אם לסמוך על הרב פלוני או על הרב אלמוני. הדרך הראשונה היא ללכת לפי המקרה - איפה נולדת, איפה גדלת ושאר נתוני המקרה. אם גדלת במקומו של הרב פלוני אזי דרכו היא הדרך הנכונה, וכל השאר טועים. הדרך השנייה היא ללכת לפי נתונים חיצוניים - מה גודל הזקן של הרב אלמוני, איך הוא מדבר, כמה תכניות יש לו ברדיו, כמה ספרים הוא הוציא, וכל זה משווה לו מעמד של רב גדול ולפיכך ניתן לסמוך עליו. אדם ישר יתקשה לקבל את השיטות הללו. הדרך השלישית, ונראה בעיני שאין בלתי, היא פשוט להשוות. כאשר אתה משווה, אתה משתמש בכלי שכלי, שכן צריך לבדוק אם הנתונים והטיעונים לדרכו של הרב פלוני מבוססים שכלית, ובשביל לבחון טיעון צריך לבחון שני דברים - הן אם הוא טיעון שבנוי טוב, והן אם הוא טיעון נכון.

כדי לבחון אם הטיעון בנוי טוב ישנו צורך בלימודי הלוגיקה, העוזרת לראות אם הטיעון בנוי היטב. אבל לוגיקה לבדה, אין ביכולתה לבדוק אם הטיעון הוא נכון. אפשר לבנות שיטה שמבוססת מבחינה לוגית, אבל בפועל היא סותרת את המציאות, וכל כולה שטות מוחלטת. בפילוסופיה קוראים לזה סופיזם - היקש נכון שהוא בעצם שגוי. לכן, בשביל לבחון אם טיעון הוא נכון במציאות, ישנו צורך בלימוד של העולם - פיזיקה, מטפיזיקה ושאר מדעי הרוח והחומר. בעזרת כל אלו יוכל האדם, באמצעות שכלו, לשפוט את הטיעונים ולבחון אותם בעולם.

## פילוסופית ימה"ב אל מול האקזיסטנציאליזם

כפי שכבר נאמר, אחד היתרונות הגדולים של פילוסופית ימי הביניים הוא העובדה שהיא מפנה את מבטו של האדם כלפי הדברים שהם נשגבים ממנו, וזאת בניגוד לפילוסופיה המודרנית, שהפכה את האדם למושא מחקרה. במקום להפנות את מבטה כלפי הנשגב מההוויה האנושית, בחרה הפילוסופיה המודרנית לעסוק באדם 'ובהתבחבשויותיו', ניתוח עומק הקיפולים של הפופיק האנושי.

על פניו, זהו הלך המחשבה המודרני, וגם אם זה לא כה גדול ונשגב, זה מה שמעניין את האדם המודרני. הרי האדם הממוצע לא ממש מתעניין בהליכים היסטוריים, ולא כל כך מעניינת אותו השאלה האפיסטמולוגית או שאלת העולם כנברא או כקדמון. זהו העולם המחשבתי שלו, עולם של הליכי חשיבה מודרניים.

מה שטוב בפילוסופיה, ולמעשה גם מה שמסוכן בפילוסופיה, הוא עצם היותה מדע המבקר את היסודות של המדעים האחרים, כפי שהגדיר זאת אריסטו.<sup>9</sup> אנחנו חיים בעולם מסוים עם הנחות יסוד מסוימות, ומן הראוי שכל אדם יבדוק אם הנחות היסוד בהן הוא חי הן הנחות יסוד טובות. אף על האדם המודרני חלה

<sup>9</sup> הפילוסופיה היא מדע כללי בנושא זה, מכיוון שהיא לא מבססת את עצמה על שום הנחות יסוד הנובעות ממדעים אחרים.

החובה לבחון ולבקר את הליכי החשיבה בהם הוא חי, ואת הנחות היסוד להם 'כפופה' מחשבתו. לפיכך, יש לבחון שוב את הנחות היסוד המודרניות. בכלל לא בטוח ששימת הדגש על ההתחברות הרגשית לדברים, במקום ביאור שכלי, היא דבר טוב. צריך לחשוף את הנחת היסוד הזו, לבקר אותה, ולראות האם היא כדאית לאדם.

קודם כל, צריך להבין שההתפתחות הרגשית הזאת, מהבחינה ההיסטורית, הגיעה לאחר הייאוש של המודרנה מהשכל והתבונה, אך לא בטוח שהייאוש הזה מוצדק, במיוחד אם בוחנים את הדברים מהזווית של האדם הפרטי. אם נבוא לבחור רווק ונשאל אותו עם מי הוא היה מעדיף להתחתן: עם האישה שהיא הכי נחמדה ושהוא 'מתחבר' אליה עכשיו, או עם האישה שהוא היה יודע בוודאות שאיתה יהיה לו טוב לחיות לטווח ארוך, לבנות בית וכו'? סביר להניח שהוא היה עונה, "אם באמת הייתי יכול לדעת בוודאות, כמובן שהייתי בוחר באפשרות השנייה". אם כן, השאלה עומדת בעינה - האם באמת אפשר לדעת דברים ע"פ השכל. הבעיה העיקרית של הפילוסופיה העכשווית היא שהיא התייאשה מהשכל.

ניקח למשל את אחד ההוגים המרכזיים של זמננו - מישל פוקו. אחד הספרים המרכזיים שלו הוא ספר על השיגעון<sup>10</sup>. בספרו הוא טוען שהמשוגעים הם אנשים שהם בטה"כ בסדר גמור, מלבד העובדה שהם נמצאים בעמדת מיעוט. כמובן שאני טיפה מגזים עם הפשטנות של התיאור, אך עיקר הטענה היא שהשיגעון הוא פשוט תלוי הגדרה של החברה. זאת אומרת, שאין בעצם שום 'חוק' תבוני מוחלט שיכול להגדיר משוגעים. השאלה היא עד כמה פוקו צודק, כלומר - מה זה חוק ומה התוקף שלו. כאן אנחנו נכנסים לאחד ההבדלים המשמעותיים ביותר שבין הפילוסופיה הפוסט-מודרנית לבין הפילוסופיה הקלאסית - מהי ההגדרה הבסיסית של החוקיות. ע"פ הפילוסופיה הפוסט-מודרנית, מספיק שיש אחד שיוצא מן הכלל בשביל לפרק את החוקיות. לעומת זאת, ע"פ הפילוסופיה הקלאסית זה לא כך, ישנה חוקיות. ניקח כמשל את

<sup>10</sup> 'תולדות השיגעון בעידן התבונה'

הביולוגיה - שזה ככה"נ המדע החביב ביותר על אריסטו - שם ישנה חוקיות: כאשר גבר מתחבר לאישה, יוצא ילד רגיל עם עשר אצבעות; לפעמים נוצרת פאשלה, ויוצא ילד עם שתי ידיים יותר מדי, או ילד עם 13 אצבעות, שני ראשים או כל מוטציה אחרת. אין הכוונה שפאשלות שכאלו אינן מתרחשות אלא שאין בכוחן להרוס את החוקיות. בתקופה המודרנית סברו ההיפך, שדבר שכזה הורס את החוקיות. ולא זו בלבד, אלא אירוע כזה מבטל גם כל אפשרות שתהיה חוקיות. כל חוקיות אינה אלא תוצר של שיח, שיח אותו הכתיבו בעלי הכוח.

לענ"ד, לא רק שהם טועים, אלא אף בהגדרתם שלהם הם טועים. מהי מטרת החיים אצל הפוסט-מודרניסטים? כבר לא נשאר שם כלום, רק שיח וכוח, לצבור כוח - להשתלט על השיח - ולצבור עוד יותר כוח. זה כמובן מה שפוקו עשה, כשבהשחתת התקופה הקודמת, הוא ייחס לעצמו שיח רב וכוח רב. בסופו של דבר, הפילוסופיה הפוסט-מודרנית רק פגעה באנשים עצמם. אם קירקגור, אבי האקזיסטנציאליזם, החל עם הפילוסופיה שלו כדי שהוא יוכל לנהל את החיים שלו בצורה טובה יותר, וכדי שהפילוסופיה תעזור לו להכריע בהחלטות משמעותיות, הרי שבסופו של תהליך, מבחינה אקזיסטנציאליסטית, חייו של האדם נפגעו. אי אפשר לנהל את החיים ככה. מהבחינה הפרקטית, עדיף לנהל את החיים על בסיס החוקיות שהילד שלך ייוולד עם עשר אצבעות, מאשר לנהל את החיים על בסיס הפעם-בשלוש-מיליון שהוא יכול לצאת עם אחת עשרה אצבעות. כך נכון יותר לנהל את החיים, לחקור כל חקירה על בסיס החוקיות והשכל, ולא על בסיס הכוחניות והספקולציות.

### השכל והרגש - מבט קיומי

רבים יראו בכך אבסורד, אך דווקא אם האדם מנתח ומנהל את חייו בצורה שכלית ורציונאלית, זה מעניק לו הנאה יותר מכל דבר אחר. אריסטו אמר – ועם זה גם ר' נחמן יכול להסכים במידה רבה – שהנאה היא תוצאה. אמנם נכון הדבר שהאדם מחפש הנאות, אבל ההנאה היא בשה"כ תוצאה הנלווית אל העיסוק ולא המטרה עצמה של העיסוק. כך למשל עם הידע, האדם רוכש ידע בשביל להגיע אל הידיעה עצמה, לדעת יותר, לא בשביל ההנאה. ואף על פי כן, האדם מקבל הנאה עילאית אחרי שלמד דבר מה והוא יודע אותו על בוריו.

הרדיפה אחר ההתחברות הביאה לשני דברים הרי אסון. דבר ראשון: האדם שכל היום עסוק בלחשוב מה הוא מרגיש - בד"כ לא מרגיש כלום. דווקא האדם שבמהלך היום חוקר באמצעות שכלו, ומדי פעם מתפנה להרגיש דברים, מרגיש טוב יותר. כך עובד הרגש, בניגוד לשכל שעובד לאט-לאט, הרגש עובד דווקא כשלא מתייחסים אליו כל הזמן. דבר שני: העולם הרציונאלי ישנו, הוא עולם ממשי. ניתן דוגמא פשוטה, דוגמא הקרובה לתלמידים בישיבה: אדם מגיע לשיעור ה' ועדיין מתלבט. במשך חמש שנים הוא מתלבט 'מה מתחבר לו', 'מה מתחשק לו', 'מה נעים לו לעשות בחיים'. בסופו של דבר, הזמן ידחק בעדו, והוא יאלץ לקחת החלטה, אבל היה עדיף אילו היה שוקל הוא את הנתונים ומחליט בצורה רציונאלית - ובסוף שיעור ה' יש לאדם את הנתונים הרציונאליים איתם הוא יכול להחליט. נכון הדבר לגבי חתונה, עדיף לנתח בצורה רציונאלית 'האם האישה הזאת מתאימה לי' ואח"כ לתת לרגש להתפתח, ובדרך כלל, הוא אכן מתפתח בצורה בריאה ותקינה ואין כל בעיה. במקום זאת, אפשר לנסות לזרום עם כל דבר, ואז אתה זורם לפה - זורם לשם - זורם לפה - זורם לשם - ובאיזשהו שלב אתה מוצא את עצמך בגיל שלושים ושתיים, אחרי שזרמת לכל מיני מקומות, אבל לא הגעת לשום דבר. לעומת זאת, אם התחלת לפתח קריירה בגיל צעיר, עבדת קשה, שלטת על עצמך, והחלטת את החלטותיך בצורה רציונאלית - סביר להניח שתגיע למקומות טובים יותר. כל האמור לעיל נכון לגבי תכנון קריירה, נכון לגבי בחירת אישה, ובכלל, נכון לגבי כל החלטה והחלטה שאדם עושה בחיים. בסופו של דבר, יכולת הניתוח הרציונאלית משפרת את החיים, ועושה לאדם רק טוב.

בעיני רוב הקוראים, האדם שפועל ומחליט באופן רציונלי, הוא בוודאי אדם קר ומנותק שלא באמת יכול ומסוגל לאהוב. לכן, לפני הכל חשוב לשים על השולחן מספר דברים בנוגע לאהבה. חשוב לדעת שהסיפור של האהבה כדבר מאוד חשוב, הוא בסה"כ סיפור חדש. תמיד הייתה אהבה, אבל תמיד גם חשבו שאהבה היא דבר יותר מסוכן מאשר דבר חשוב. לא תמיד חשבו שאהבה היא הדבר החשוב ביותר, זה לא דבר מובן מאליו, וטוב שזה ישב בתודעה של האדם. גם אם הוא לא מסכים איתה במאת האחוזים, עדיין חשוב שהוא יכיר באפשרות החשיבה הזאת, אפשרות חשיבה בה האהבה היא לא חזות הכל.

כמובן שיש לציין שהביקורת השכלית מתאימה לדברים אותם ניתן לבקר בצורה שכלית. לא צריך, ואף לא מומלץ, לעשות ביקורת שכלית על הרגש. לא צריך 'להתחבש' ולחקור אם אתה באמת אוהב אותה או לא, צריך לחשוב ולבקר האם אישה פלונית מתאימה לך. אם היא מתאימה לך - צריך לאהוב אותה, ואם היא לא מתאימה לך ועדיין אתה נקשר אליה רגשית - צריך לשכנע אותך שאתם לא מתאימים. ככלל, לא מומלץ לבדוק מה קורה אם אתה מתחתן עם אישה שבכלל לא מתאימה לך.

העובדה שאדם צריך שתהיה לו שליטה של השכל על הרגש, לא אומרת שבהכרח צריך לבטל את הרגש, פשוט צריך שהשכל יהיה זה שמנהיג. אין לכחש, הניתוח השכלי-רציונאלי מנתק את האדם מן העולם, כביכול שם אותו מחוץ לתמונה. הפילוסופיה מאפשרת לאדם מרחק מה מהעולם, מרחק שהוא טוב ובריא מהרבה בחינות. הוא מאפשר לאדם להתבונן בעולם מבחוץ, ועל ידי זה לנתח אותו. כמובן שלא צריך לעשות את זה כל היום, האדם לא אמור להתבונן כל הזמן על דברים מבחוץ, אבל כאשר ישנו צורך בבחינה של דברים, ההתבוננות נטולת הרגשות מאפשרת דברים שההתבוננות הרגשית לא מאפשרת. דוגמא קיצונית לדבר - חולה שהולך למות, שתי אפשרויות בידו, להיכנע לבכי ולתמרורים שלא יעזרו לאף אחד, או לחילופין להתבונן ולהבין בצורה עמוקה שזהו טבעו של עולם וככה כולנו נסיים, מה שיאפשר לאדם לפעול ולתפקד, גם מתוך מצבו הקשה.

ישנם מקרים בהם ההתבוננות השכלית לא יכולה להחליף את העוצמה הרגשית המתפרצת. כך למשל כאשר נופל לאדם פטיש 5 ק"ג על האצבע, ברור שכואב לו מאוד, כל אדם נורמלי יצרח מכאב, ואין לו יותר מדי מה לעשות עם זה. אבל אם האדם יחשוב כל הזמן על כך שנפל לו פטיש על היד, ויחשוב על הכאב שביד - הכאב לא יחלוף. דווקא האפשרות להתנתק, ולחשב דברים בריחוק, יכולה לשחרר את האדם מהכאב המתמשך. כך גם אדם המאושפז בבית חולים, אם הוא מסוגל - ולא תמיד הוא מסוגל - הדבר הטוב ביותר בעבורו הוא לקרוא משהו מעניין, ככה הוא יכול להשכיח מעצמו את הכאב. אבל אם האדם כל הזמן יהיה עסוק ב-'אי! כמה אני מסכן', ו-'אוי! כמה שכואב לי', באמת יכאב לו

יותר. כמובן כאשר כואב לאדם יותר מידי, הוא כבר לא מצליח ללמוד. אין מה לעשות, ישנו רף מסוים של רגשות שהשכל מצליח להתגבר עליהם, וישנו רף מסוים של רגשות שהשכל אינו יכול להתגבר עליהם, וזה נכון רק לגבי דברים עוצמתיים ורגעיים כדוגמת כאבים גדולים, אבל בהרגשות מתמשכות, כדוגמת אהבה, תמיד טוב ועדיף שהשכל יתגבר עליהם. השכל צריך לשלוט, לא לדכא. לא כל רגש השכל צריך לדכא, אך כל רגש, השכל צריך לבדוק האם כדאי לדכא אותו. בסופו של יום, נראה בבירור כי ההתבוננות השכלית רק משפרת את איכות החיים, ולא להיפך.

### השכל והרגש – מבט דתי

כאשר הפילוסופיה האקזיסטנציאליסטית ניגשת אל הנושאים הנשגבים מהאדם, היא עושה זאת מתוך המקום של האדם. כלומר, גם העיסוק הדתי כדוגמת שאלת הימצאות הא-ל הפך להיות שאלה פרטית של האדם, האם האדם מרגיש את א-לוהים או שהוא לא מרגיש אותו. אם אדם מרגיש שיש א-לוהים, אין כל עניין להרוס לו, שיהיה לו לבריאות והכל בסדר, אבל מה עושים כאשר אדם לא מרגיש אותו? אם אנחנו נשארים בעולם הרגשות, אין באמת מה לדבר ולעשות, שהרי אם אדם א' מרגיש שיש, ואדם ב' מרגיש שאין, אין לאדם א' יותר מדי מה לדבר עם אדם ב'. א' מרגיש שיש, והמקסימום שהוא יכול לעשות הוא לספר כמה שכיף לו שזה מה שהוא מרגיש, וב' שמרגיש שאין, המקסימום שהוא יכול לענות על כך הוא כמה שכיף לאדם א' שכך הוא מרגיש, ובזה נגמר הסיפור. אדם א' עוד יכול לנסות להראות לאדם ב' ניסים ומופתים כדי שהוא גם ירגיש שיש, אבל אם הוא באמת מרגיש שאין, הוא באמת מרגיש אתאיסט, אין מה לדבר איתו. לעומת זאת אם יש לך הוכחות שכליות שיש א-לוהים, הסיפור הוא אחר לגמרי, יש מקום לדיבור ולדיון.

אנסלמוס מקנטרברי<sup>11</sup>, האישי שהמציא את ההוכחה האונטולוגית<sup>12</sup>, מספר בספר שלו איך במשך שלושה ימים הוא צם והתפלל, ולאחריהם הוא ביקש מהא-ל

<sup>11</sup> אנסלמוס מקנטרברי (1034–1109) ארכיבישוף, פילוסוף ותיאולוג נוצרי.

שישלח לו הוכחה לכך שהוא קיים. לאחר כ-700 שנה, סרן קירקגור צוחק על אנסלמוס. אם אתה מתפלל שלושה ימים, הרי שאתה יודע שיש א-ל שהוא קיים, לכן כל הסיפור הוא תרמית אחת גדולה, וזו גם הגישה הרווחת כיום. אישית, אני יותר מתחבר לאנסלמוס מאשר לקירקגור. תחושה פנימית היא דבר נחמד מאוד, אבל היא עדיין לא משתווה להכרה שכלית, אליה אנסלמוס שאף להגיע.

בסופו של דבר, ההכרה השכלית היא גם הדבר שעובד. גם גדול המחזירים בתשובה כיום, הרב אמנון יצחק, עובד על טענות שכליות. יצא לי בעבר להיות נוכח בהרצאה של הרב אמנון יצחק, הוא השתמש שם בהוכחות של הרמב"ם כדי להוכיח שיש א-לוהים, וזה עבד לו בצורה לא רעה בכלל. אמנם היום כל המשכילים יודעים שקאנט כבר פירק את ההוכחות של הרמב"ם, אבל רובם המוחלט לא באמת יודעים איך הוא עשה זאת.<sup>13</sup> כמובן שחוזן מהוכחות שכליות הרב אמנון יצחק גם משתמש בפניות רגשיות. אין מה לעשות, איומים על העם - אם 'יש לך את זה' - זה תמיד עובד טוב.

הרב אמנון יצחק פונה אל שני קהלים שונים במקביל, לכן הוא משתמש גם בפניות אל הרגש וגם בהוכחות שכליות. אם יש בקהל מישהו שמרגיש שיש גיהנום, אז איומי הגיהנום מדברים אליו. אם יש מישהו שאין לו כל תחושות דתיות, חילוני גמור, כל אותן הטענות הרגשיות בכלל לא מדברות אליו, אבל הטענות השכליות מדברות אליו. באופן כללי, הטענות השכליות - בתנאי שהן בנויות טוב - תמיד מדברות לאנשים. לעומתן, הרגש מוגבל רק לבעלי מונה רגשי משותף, אלמלא הייתה תודעה רגשית משותפת של גיהנום, הרב אמנון יצחק לא היה משתמש בה, ומאיים על האנשים באמצעותה.

<sup>12</sup> נתאר הוכחה זאת ממש בקצרה: הא-ל הוא הדבר השלם ביותר, הדבר השלם ביותר יהיה שלם יותר אם הוא יהיה קיים, ולכן על פי הגדרתו האל צריך להיות קיים (כחלק מן ההוכחה גם דובר על כך שיש לאדם תודעה של א-לוהות כדבר השלם ביותר).

<sup>13</sup> אגב, הוא עשה זאת דרך הביקורת האפיסטמולוגית.



בויכוחים 'בין-דתיים' הכלליים הם שונים, אין מכנה רגשי משותף והטענות הן טענות שכליות<sup>14</sup>. כאשר התנהלו הויכוחים הבין-דתיים של ימי הביניים, רובד ניכר מהטענות היו טענות פילוסופיות. זהו המכנה המשותף לכל הצדדים, מכנה חזק ביותר. עובדתית-היסטורית, בעקבות אותם ויכוחים התבצעו המרות דת רבות.<sup>15</sup> כך לפחות זה נראה, אולם תמיד אפשר יהיה לטעון לאינטרס סמוי – הנוצרי המיר את דתו בגלל שהוא רצה להתחתן ונמאס לו להיות נזיר, ליהודי נמאס מכל הרדיפות, המוסלמי חיפש פרנסה טובה בסביבה נוצרית וכן הלאה – ובאמת תמיד אפשר למצוא מניעים סמויים שכאלה, אבל הטענות השכליות היו נדבך משמעותי באותם ויכוחים. ללא ספק, בין אם מדובר בויכוח בין-דתי, ובין אם מדובר בויכוח פנים-דתי, השכל הוא כלי הרבה יותר חזק ומשמעותי מהרגש, בעיקר מאחר והוא כלי אוניברסלי.

### החוויה הדתית אצל הפילוסופים

כפי שכבר נאמר לעיל, האדם ההולך אחר שכלו, גם עולמו הרגשי לא יאבד. גם הפילוסופים הכירו בחוויה דתית. אמנם מדובר בחוויה הבנויה על השכל, אך עדיין מדובר בחוויה. ראשית כל, טענו הפילוסופים, אין חוויה גדולה יותר מחווית ההבנה. תמיד ישנה לאדם תחושה של תהיה ותמיהה, וחווית ה'אאוריקה' של ההבנה היא חוויה עצומה. אפילו אפיקורוס, שאמר שהמטרה בחיים היא ליהנות, אמר גם שההנאה הגדולה ביותר היא לקרוא ספרי פילוסופיה. לכאורה נדמה כי הדברים לא עומדים במבחן המציאות, יש לנו כאן בעיה מדגמית- אם נשאל את רוב האנשים מה הם היו מעדיפים: לבלות את הלילה עם בקבוק בירה ושתי בחורות או לבלות את הלילה בספריה עם שני ספרי פילוסופיה מעלי אבק, משום מה, מרבית האוכלוסיה תעדיף את הבחורות, אבל זה עדיין לא מוכיח דבר. ישנה גישה מודרנית רווחת - שגם אותה טוב לבקר - שכל האנשים שווים, אבל הפילוסוף יטען שלא כך, האנשים אינם שווים. אם היינו שואלים את כל האנשים שיש להם באמת את הבחירה אם

<sup>14</sup> במקרים של ספר קדוש משותף, כמו במקרה של הנוצרים והתנ"ך, הויכוח נסוב גם לפסים פרשניים.

<sup>15</sup> אחוז היהודים שהתנצרו בספרד, בין סוף המאה ה-14 לתחילת המאה ה-15, גבוה מאחוז היהודים שהתחלנו בתקופת ההשכלה.

לבלות את הלילה בקריאת אפלטון או לבלות את הלילה עם הבחורה – רובם ככולם יבחרו באפלטון. ישנם הרבה אנשים שפשוט לא מסוגלים ללמוד את אפלטון, ולמעשה, הם אותו מדגם אולכוסין שהיה בוחר בבחורה. לפי הפילוסוף, העובדה שיש מיליארדים של נמלים שחושבות שכל תכלית חייהן היא לאסוף גרגירי חיטה ולשים אותם בקן, עדיין לא אומרת שזו אכן מטרת הקיום.

הפילוסופים, שהם כמובן אליטיסטים, חושבים שמסכן האדם שכל תכליתו היא לעבוד קשה כל היום, בשביל לשבת בלילה- במקרה הטוב עם בחורה, ובמקרה הרע עם כוס בירה ומשחק כדורגל, ואשרי הפילוסופים שאין זה חלקם. ההנאה שיש בלימוד היא ההנאה היותר חזקה, והיא גם ההנאה שממשיכה מעבר לשעות מעשה ההנאה.

אדם שבאמת יכול לבחור, יעדיף ללמוד את סוקרטס או את הרמב"ם על פני הנאות אחרות, ולא רק מהצד הערכי, אלא גם על הצד החוויתי, מבחינת החוויה הפשוטה של ההנאה. ישנן שתי הוכחות לכך שמדובר בהנאה גדולה יותר. תחילה כפי שכבר הוכחנו, אם אתה שואל את אלה שבאמת יש להם יכולת הבחירה, יש להם היכולת ללמוד סוקרטס ויש להם את היכולת לבלות עם בחורות - כמעט כולם יעדיפו את סוקרטס. הוכחה נוספת, שגם היא קשורה ברגש- תשאל אנשים שבילו את כל חייהם בבר, ותשאל אנשים שבילו את כל חייהם עם סוקרטס. חלק ניכר מאנשי הקבוצה הראשונה יגידו שהזמן בבר היה סתם בזבוז זמן, ומעטים, וככל הנראה אף לא אחד, מאנשי הקבוצה השנייה יגידו אחרי שהם בילו את כל חייהם עם סוקרטס, שהם מצטערים על כך. בוודאי שישנן גם הוכחות שכליות מדוע יותר חשוב ללמוד את סוקרטס, אבל כאן אנחנו מדברים על הוכחות רגשיות. יותר מהנה להבין רעיון פילוסופי חזק מאשר לתת לחושים להשתולל. זה מהנה יותר, זה חזק יותר, זה מחזיק מעמד, ניתן לעשות את זה גם כשאתה חולה, זה דבר שלא מכלה את הגוף וכמו שאמר הרמב"ם, זה דבר שניתן לעשות אותו גם כשאתה לבד.

מלבד חווית ההנאה, היו שראו בפילוסופיה חוויה דתית. אצל פלוטינוס למשל, חווית ההבנה את המכלול היא חווית ההתמזגות עם האל. אצל אבן עזרא, למשל, זו התמזגות עם הכל (ולא התמזגות עם האל, בשונה מפלוטינוס). משה ידע בכל מכל כל, ומכוח זה התאפשר לו לעשות ניסים - סוג של התמזגות עם משהו הקרוב לא-ל. מדובר כאן בחוויה רגשית חזקה ביותר, בעלת מגיע שכלי. אין מדובר כאן בהנאה שקרית או בהונאה עצמית, חווית ההבנה היא דבר הרבה יותר נשגב וחזק מכל דבר אחר.

## השפעת הפילוסופיה על החברה

### הנזקים החברתיים של הפילוסופיה הפוסט-מודרנית

בניגוד למה שרבים חושבים, הפילוסופיה המודרנית, ובוודאי הפילוסופיה הפוסט-מודרנית, לא רק שהזיקו לחיי האדם הפרטי, אלא אף את הסדר החברתי הם הרסו. הפילוסופיה הפוסט-מודרנית הביאה לסוג של ניהיליזם ומטריאליזם קיצוני, שמפורר את החברה לכדי אינדיבידואליזם קיצוני. אירופה היא דוגמא חיה לכך. לשם המחשה, ניקח את כל אותם איסורים על לבישת בורקה וניקאב. בפועל מה שקורה הוא שאנשים אוסרים על לבוש כדי לשמור על החופש. כאשר המטרה היחידה שלך בחיים היא לשמור על החופש, ואתה מדכא אנשים אחרים כדי לשמור על החופש של עצמך, זה דבר מעוות. אם וכאשר ישנה תביעה אמיתית אחת אל מול תביעה אמיתית אחרת, אז יש מאבק ערכי ואמיתי, אבל כשחברה באה ואומרת שמותר לעשות את הכל חוץ מ-X, פשוט כי לא בא לי שתעשה את זה, סתם כי זה עולה לי העצבים, זה כבר דבר חלש מאוד, זו תעודת עניות לחברה. ובסופו של תהליך, זה גורם לאנשים רבים לאבד את הרצון למסור את נפשם למען ערכי החברה.

סימפטום נוסף של החברה האירופאית החולה, הוא שיעורי הילודה השליליים. זה כבר מכלה את החברה ממש, אבל הכתובת כבר נמצאת על הקיר. כאשר כל המטרה שלך היא ליהנות מהחיים, וכל החיים הופכים להיות מרדף אחר הנאות רגעיות, אז למרות שאין הנאה גדולה יותר מלגדל ילד ולראות אותו גדל, רבים לא יעשו זאת. אם כל ההתמקדות היא בהנאה הרגעית - ומהבחינה הרגעית

להחליף חיתול זה לא הדבר הכי מהנה, כנ"ל לגבי לקום באמצע הלילה (ובכלל לגדל ילד זה עסק מאוד יקר, שלא לדבר על כל הזמן שזה לוקח) - יוצא שאין סיבה טובה לגדל ילד, ובאמת פחות ופחות אנשים עושים זאת. מלבד כל זאת, האדם המודרני הוא גם מאוד אינדיבידואליסט, ולכן קשה לו לחלוק את חייו עם בן זוג, ולגדל ילד לבד זהו דבר מאוד קשה. הרבה יותר קל לזוג לגדל שישה ילדים מאשר לאדם אחד לגדל ילד אחד.

יוצא אפוא שכל הדברים הללו הופכים את החברה לחברה חלשה, וכשהחברה חלשה היא מתפרקת, ושכחברה מתפרקת באה חברה אחרת ואוכלת אותה. חברות לא חיות בקופסאות שימורים. כל שנותר לקוות הוא שהחברה הבאה תהיה חברה פנים-מערבית ולא חברה חוץ-מערבית. אנחנו עוד נראה את קיצה של החברה הליברלית מערבית. כבר עכשיו, באירופה, ניתן לחזות בתחילת קיצה.

### עדיפות החברה בימי הביניים

מבחינות רבות, תקופת ימי הביניים הייתה תקופה טובה יותר מאשר התקופה המודרנית. השאלה היא מהו המדד לשיפוט. לשם ההשוואה ניקח את שתי הגישות, הגישה המודרנית והגישה הימי-ביניימית. על פי הגישה המודרנית, המדד להצלחת החברה ולאושרה הוא החופש, כל כמה שהאדם יותר חופשי כך הוא יותר מאושר. לעומת זאת, על פי גישת ימי הביניים<sup>16</sup>, החופש לא יכול להיות המטרה, המטרה היא שיהיה לאדם איזשהו ✖, שעולה בערכו על החופש, ואם לאדם יהיה אותו ✖, על אף שהוא לא יהיה חופשי, הרי שהוא יהיה יותר מאושר.

כך גם באשר לעוולות ימי הביניים, ולשם הדוגמא ניקח את העוולות הדתיות של ימי הביניים. לא בהכרח שהן היו יותר נוראיות מהעוולות של התקופה המודרנית. בסופו של דבר, יש לקחת דברים בפרופורציה. תמיד יש לזכור

<sup>16</sup> וכמוה גם תפיסות אחרות בעת החדשה, כדוגמת הקומוניזם.

שאנחנו בסה"כ חיים בשישים שנה שהן טובות ומאושרות, לפחות בהיסטוריה המערבית, ואף בהיסטוריה של העם היהודי. אבל, וכאן גם מגיע האבל הגדול, מספיק שנפנה את מבטנו שבעים שנה אחורה, וכבר אנחנו מדברים על הזמן השפל ביותר שידע המערב, ובמיוחד העם היהודי. סביר להניח שנוכל למצוא במהלך ימי הביניים, כמה וכמה פעמים, שישים שנה של אושר. הרי לנו מבחן של 500 שנה. אם ניקח את התקופה שמ-1517 ועד היום, ולמולה ניקח את התקופה שמ-1017 עד 1517, כלל וכלל לא בטוח שהתקופה השנייה הייתה יותר טובה מהתקופה הראשונה.

נכון הדבר שהדת שלטה בימי הביניים, וכמו שאמר קארל מארקס, ואפשר במידה רבה גם להסכים איתו<sup>17</sup>, "הדת היא אופיום להמונים". הבעיה היא שההמונים צריכים איזשהו סם, ומה שמוכרים במקום האופיום 'דת', תופעות הלוואי שלו הרבה יותר חזקות והרסניות. בסופו של דבר, אתה חייב למכור משהו להמון, ההמון לא יכול להיות פילוסופים. השאלה היא מה אתה מוכר לו בתור אופיום – השכלה, לאומנות, קומוניזם או סוג אחר של אידיאליזם - ואסור להשלות את עצמנו, אין דבר כזה אידיאל להמון הנטול כל תופעות לוואי, השאלה היא רק למה יש את השפעות לוואי הכי פחות מזיקות. נדמה בעיני כי דווקא הדת, ולו מהבחינה הפרקטית, תוצאותיה<sup>18</sup> - כולל האינקוויזיציה, העוולות ומלחמות הדת - עדיפות על פני כל שאר הדברים שניסו למכור להמון.

בכלל, לא נראה שבימי הביניים היה כ"כ רע. כבכל עת בהיסטוריה, היו בה תקופות מאושרות יותר והיו בה תקופות מאושרות פחות, אך באופן כללי, נדמה כי לאדם הפרטי היה טוב בימי הביניים. כמובן שכל זה הוא רק אם מנטרלים את ההתפתחות המדעית מהחשבוני. ברור שבימי הביניים היה לאנשים קר, כי לא היה להם חימום, ויותר אנשים מתו ממחלות, כי לא הייתה להם אנטיביוטיקה, אבל גם בימי הביניים הייתה התקדמות המדעית, לא פחות מאשר בעת החדשה.

<sup>17</sup> ויכול מאוד להיות שגם הרמב"ם היה מסכים איתו

<sup>18</sup> רק לשם ההשוואה – במאורעות תתנ"ו שבמסעי הצלב (1096) נרצחו בסה"כ כ-12,000 יהודים לעומת זאת, בפרעות ת"ח-ת"ט (1648-49) נרצחו למעלה מ-100,000 יהודים. וזאת עוד מבלי לדבר על השואה ועל שתי מלחמות העולם.

אמנם הם לא המציאו את החשמל, אך אלמלא הם היו ממציאים את האלגברה היה קשה להמציא את החשמל. זו טעות לחשוב שהדברים קפאו על שמריהם במשך מאות שנים, ולא הייתה כל התפתחות. אלו דברים שאם לומדים אותם, רואים שהייתה התפתחות גדולה מאוד.

באופן כללי, ישנה איזושהי אילוזיה בהיסטוריה, אנשים נוטים לראות את תקופתם כסוף כל הדורות, אבל זו בסך-הכל אילוזיה. כל תקופה היא חלק מההתפתחות, ובאמת היו תקופות אחרות ויהיו תקופות אחרות, צריך לראות את הסיפור ההיסטורי בפרופורציה. בכלל, כדאי לבחון מחדש את כל היחס לימי הביניים ולפילוסופיה הדתית שלו. מדובר היה בתקופה דתית ומפותחת, היה בה גם פוטנציאל תבונה ואושר גבוה במיוחד, פוטנציאל שהחברה המערבית מודרנית מתאמצת למחוק. על האדם לבקר את ההווה, ולימוד העבר הוא הכלי הטוב ביותר כדי לפתח גישה ביקורתית כלפי הנחות היסוד של ההווה.